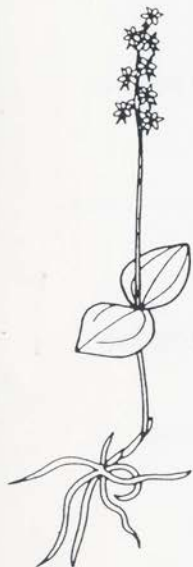

Listéra

2 - 1998

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTERA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening (NBF, Telemarks-
avdelingen)

13. årgang, 1998, nummer 2

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, Postboks 625, 3903 Porsgrunn
Postgirokonto: 0806 3272788

Kasserer: Torild Wiersdalen, Øvre Lundev. 30, 3940 Heistad
Tlf.: 35 51 20 33

Styremedlem: Charlotte Bakke, Huldrevn. 3, 3928 Porsgrunn
Tlf.: 35 51 27 01

Styremedlem: Målfrid Ergon, Steinringen 47, 3931 Porsgrunn
Tlf.: 35 51 25 16

Styremedlem: Esther Broch, Oscarsgt. 53, 3725 Skien
Tlf.: 35 53 05 86

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4, 3911 Porsgrunn
Tlf.: 35 55 42 57

Varamedlem: Rolf Ergon, Steinringen 47, 3931 Porsgrunn
Tlf.: 35 51 25 16

Flora-atlas: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4, 3911 Porsgrunn
Tlf.: 35 55 42 57
Roger Halvorsen, Safirvegen 41, 3931 Porsgrunn
Tlf.: 35 51 25 57

I redaksjonen:

Charlotte Bakke, Priscilla Hansen, Grete Stendalen, Liv Schiemann (fra 1.1.99)

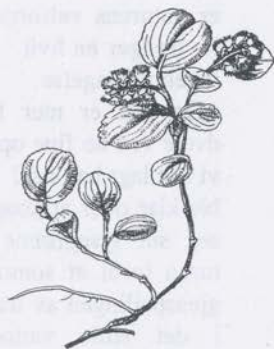
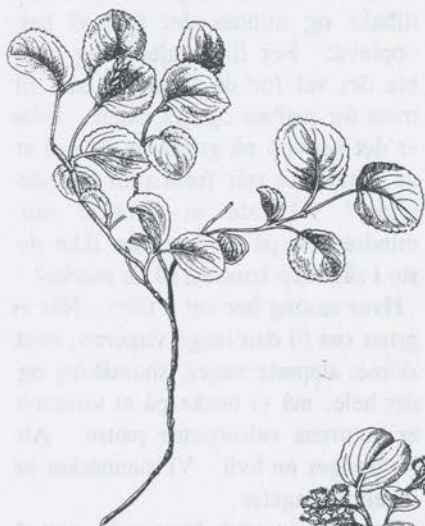
Forsidebildet: Pors, *Myrica gale*, med hunn- (a) og hannrakler (b). fra T. Austin og H. Moen.
1975. *Trær og busker i farger.*

ISSN: 0801 - 9460

FJELLBLOKKA KALLAR DEI MEG ÒG

Av Olav H. Hauge

Musøyra heiter eg,
 fjellmo for sume,
 og her i høgfjellet
 høyrer eg til,
 ei ørliti selje
 på berre ein tume
 men endå eit tre,
 det minste av alle,
 segjer Linné.
 Kulden er hard her
 og vinden strid,
 her kan ein kje stå
 med kruna vid
 og susa som askar
 og almar i lid,-
 ein lyt gjera seg liten
 og krjupa på kne,
 det er mykje å vita
 at du er til
 og at geiter og smale
 vil knuspa din ved,-
 meg leitar dei etter
 mil etter mil,
 sogningen
 kallar meg smil.

FRA REDAKSJONEN

Sommerturene er unnagjort, høstens møter likeså, og de lange, mørke vinterkveldene er på plass. Så nå har vi kanskje tid til å se tilbake og minnes det fine vi har opplevd. For litt å glede seg over ble det vel for de fleste av oss, til tross for nedbør og grå dager. Eller er det nettopp på grunn av de grå at de minnerike står frem som lysende bilder? Hadde vi kanskje satt mindre pris på de lyse om ikke de sto i så skarp kontrast til de mørke?

Hver sesong har sitt å tilby. Når vi gruer oss til den lange vinteren, med skitne, slapsete veger, snømåking og det hele, må vi huske på at vinteren er naturens velfortjente pause. Alt liv trenger en hvil. Vi mennesker er ingen unntagelse.

Og hva er mer fornyende enn å dvele ved de fine opplevelsene i året vi har lagt bak oss? Den dagen da vi ble klar over at skogen hadde tatt på seg sitt lysegrønne vårslør. Eller turen forbi et sommerlig tjern med gjenspeilingen av trær og siv så klar i det stille vannet at det var vanskelig å skille mellom speilbildet og virkeligheten. Eller et høstlig panorama av gylne åkre omringet av de fjellene som geologene forsikrer oss om slites ned for hvert millenium, for til slutt å forsvinne. Men hvem kan tro på noe slikt?

Hva er det, forresten, som er så eget ved lyset en fin høstdag? Selv om solen står lavere, blir det liksom mer lys. Kanskje forsterker det gule

løvet solens stråler på en måte som det grønne ikke klarte. Eller er det fordi himmelen ikke er avbrutt av grønne søyler og vegger? Den skinner blått gjennom de nå nakne grenene som danner et naturens kunstverk av et mønster. Og rundt et tre ligger dets fjernede antrekk og lyser som en jordisk sol på bakken.

Og i vinter - hva blir så bildene som vi kan minnes? La oss ta tid til å se omkring oss. Det er da vi oppdager det som skal bli minnene.

Det er helsebot i å komme seg ut og nyte naturens forskjellige lynner. Men mange av oss hadde aldri funnet frem til vårt områdes klenodier uten aktivitetene til foreninger som TBF. Her har vi lært å la skjønnheten omkring oss sige inn i våre sinn. Så «siviliserte» er vi ikke blitt at dette behovet for nærkontakt med naturen, som var en selvfølge i våre fjerne forfedres tid, helt har sluppet taket i oss!

Er du glad i naturen, så bestem deg for å ta en tur med likesinnede TBF-medlemmer til våren. Eller kom og vær med på ett av våre vintermøter hvor du kan la deg smitte av naturgleden på nytt. Koble ut hverdagens stress og jag en stakket stund! Du vil ikke angre på det.

Redaksjonen vil benytte anledningen til å takke alle våre forfattere denne gangen også. De viser en sann naturglede, hver på sin måte. Alle kan bidra til felles berikelse. Det er det som er styrken i TBF!

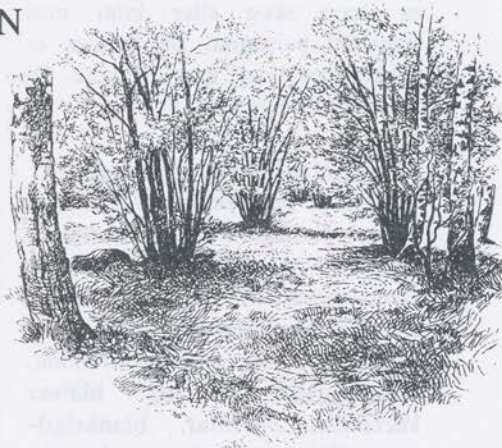
VEGETASJONSSAMFUNN

Av Thor Wiersdalen

For over tjué år siden lærte jeg litt om vegetasjonstyper i den norske naturen. På mine turer i skog og mark vender tankene omkring denne helheten alltid tilbake. Kan en litt om dette, kan en til en viss grad forvente hva slags planter en kan finne i et bestemt område. Det systemet jeg den gang lærte, gikk ut på at den norske vegetasjonen ble delt inn i åtte store hovedgrupper, som for eksempel skog, myr, hei osv. Dette er vi fortrolige med.

For tida studerer jeg biogeografi, og mye av det jeg lærte for tjué år siden er nå endret. I dag opererer en med 24 hovedgrupper i systemet. Alle har fått en bokstavbetegnelse (store bokstaver). Disse gruppene er klart definerte og ender på -vegetasjon, f. eks. edellauvskog-vegetasjon (D). Foruten hovedgruppene har en spesifisert i alt 137 typer (betegnet med tall) som er gitt navn etter artsgrupper eller karakteristiske arter. Videre er typene oppdelt i "utforminger" (betegnet med små bokstaver).

Hver type beskrives ut ifra utseende, dominerende vekster og en grov angivelse av sammensetning og utforming av vegetasjonens sjikt (tre-, busk-, felt- og bunnsjikt). Dette kalles typens fysiognomi. Økologisk beskrivelse som plassering i terrenget, jordsmonnstype, næringstilstand, kulturpåvirkning og fuktighetsgrad er viktig.

Utbredelse reint geografisk er også beskrevet.

For å omtale og bestemme de enkelte typene eller utformingene er det nødvendig å kjenne noen viktige betegnelser på planteartene. Vi har mengdearter - disse er kvantitativt viktige, de er dominante eller har høy frekvens og en viss dekning. Vi har kjennetegnende arter som karakteriserer typen eller utformingene, og er sterkt bundet til utformingene. Videre har vi tyngdepunktarter som finnes innen flere, men ikke for mange typer eller utforminger, og med ulik grad av tyngdepunkt. Den vanligste kartleggingen av vegetasjonstypene er i en målestokk på 1: 10 000.

I det følgende vil jeg omtale noen spesielle vegetasjonstyper.

D1 typen: Blåbær - edellauvskog

Innen denne gruppen har vi fire typer / utforminger etter de dominerende treslag. Disse består

av åpen skog eller kratt med sparsomt bunnsjikt, og bunnen er dekket med lyng, gras og mose. De finnes på podsolfjord¹.

Type D1a: Blåbær - eikeskog

Denne er også kalt osp / eikeskog. Begge eikeslagene finnes: **sommereik** *Quercus robur*, og **vintereik**, *Quercus petraea*. Disse utgjør mer enn 50% av bestanden. Ofte er det innslag av **osp**, *Populus tremula*. Mengdeartene er her: **blåbær** *Vaccinium myrtillus*, **blanksigd-mose**, *Dicranum majus*, **etsjemose**, *Hylocomium splendens*, osp, vintereik og sommereik. Kjennetegnet er vintereik.

Type D1b: Blåbær - bøkeskog

Denne er småvokst bøkeskog med humuspodsol. Her har vi en spesiell utforming: smyle - bøkeskog som er begrenset til Vestfold. Mengdeartene til denne typen er **bøk** *Fagus sylvatica*, **smyle** *Deschampsia flexuosa* og blåbær.

Type D1c: Blåbær - svartorskog

Typen er en lysåpen skog av **svartor**, *Alnus glutinosa* med innslag av bregner. Mengdeartene er her svartor, og en rekke bregner, som **skogburkne**, *Athyrium filix-femina*, **bjønnekam**, *Blechnum spicant*, **sauetelg**, *Dryopteris expansa*, og **hengeving**, *Phegopteris connectilis*, foruten blåbær.

¹ En sur, vanligvis næringsfattig jordtype, karakterisert ved et lyst, gråaktig lag som ligner aske, hvorfra mineralene er blitt vasket ut og ligger i et mørkere lag under.

Type D1d: Blåbær - hasselkratt

Disse er åpne kratt av **hassel** *Corylus avellana*. Finnes på steinet mark med humusrik jord.

D2 typen: Lavurt - edellauvskog.

Til denne typen har vi også fire utforminger. D2-typen er frodigere enn D1-typen.

D2a: Lavurt - eikeskog

Denne er dominert av sommereik med gras- og urterikt feltsjikt. Den har sommereik som mengdeart.

D2b: Lavurt - bøkeskog

Typen er dominert av bøk og gras- og urterikt feltsjikt. Det finnes store arealer i Vestfold, men noen mindre i Telemark og Aust-Agder. Den trenger mye brunjordgrunn. Mengdeartene er bøk og **hvitveis**, *Anemone nemorosa*.

D2c: Rike kyst-hasselkratt

Hassel dominerer, men også **dunbjørk**, *Betula pubescens* ssp. *pubescens* **rogn**, *Sorbus aucuparia* og svartor. Mengdeartene er hassel, **hvitveis**, **jordnøtt**, *Conopodium majus*, **hundegras**, *Dactylis glomerata* ssp. *glomerata* og **kusymre**, *Primula vulgaris*. Dette er en typisk sørlandstype.

D2d: Rike hasselkratt, østlig utforming

Mengdearten er her hassel, med mange spesielle arter som bl.a. **hegg**, *Prunus padus*, **trollbær**,

Actaea spicata, **kransmynte**, *Clinopodium vulgare*, **liljekonvall**, *Convallaria majalis*, **hvitmaure**, *Galium boreale*, **kranskonvall** *Polygonatum verticillatum*, og **krattfiol**, *Viola mirabilis*.

D4 typen: Alm - lindeskog

Denne hovedtypen har frodig skog med dominans i tresjiktet av edellauvtrær med blanding av **alm**, *Ulmus glabra*, **lind**, *Tilia cordata*, og **spisslønn**, *Acer platanoides*. I busksjiktet forekommer spesielt hassel og hegg. Feltsjiktet er åpent, men artsrikt med varmekjære arter. Typen finnes i varme lier i sørhellinger.

Her skilles ut tre geografiske utforminger:

D4a: Østlig utforming

En typisk alm-lindeskog. Mengdeartene er hassel, alm, **ramsløk**, *Allium ursinum*, og lind. Kjennetegnarter for alle utformingene er: **skoggrønnaks**, *Brachypodium sylvaticum*, **skogfaks**, *Bromus benekenii*, **skogstarr**, *Carex sylvatica*, og **kjempesvingel**, *Festuca gigantea*. Tyngdepunksart er **skogsvingel**, *Festuca altissima*.

D4b: Nordlig utforming

En typisk alm - hasselskog. Den mangler sørlige og varmekjære arter. Her finnes bl.a. **lodneperikum**, *Hypericum hirsutum*, **leddved**, *Lonicera xylosteum*, **blåveis**, *Hepatica*

nobilis, og **skogbingel**, *Mercurialis perennis*.

D4c: Vestlig utforming

Almedominert skog med noe innslag av lind og **ask**, *Fraxinus excelsior*. Busksjiktet består av hassel. Våraspektet er dominert av jordnøtt, **vårmarihånd**, *Orchis mascula*, og kusymre. Ellers finnes mange arter med vestlig preg.

De vegetasjonstypene som er nevnt er muligens av de mest interessante i vår natur, og de har mange flere arter enn de som her er nevnt. Jeg synes det er interessant og berikende å vite om hvilke vegetasjonstyper en ferdes i, og selvfølgelig i tillegg å kunne finne de mer interessante og fargesprakende artene. Men disse er vi litt for ofte på jakt etter. Å få et mangfoldig og utvidet kunnskapsnivå om vår natur er alltid spennende. Hvorfor skal en alltid være på "frimerkejakt"? Det synes jeg kan bli for snevert, fattig og sensasjonspreget.

Til slutt vil jeg ha sagt at m.h.t. alm-lindeskog, ville jeg skilt ut denne i ytterligere to utforminger, men mer om dette siden.

Kilder

- Fremstad, Eli. 1997. *Vegetasjons-typer i Norge*. NINA.
 Hesjedal, Olav. 1973. *Vegetasjonskartlegging*. Ås.
 Kielland-Lund, Johan. 1996. *Vegetasjonstyper i Follo*. Ås.
 Balle, Olav. 1998. *Vegetasjonskartlegging*. Ås.
 Egne notater og observasjoner.

ENGHAUKEKJEGG, *Crepis praemorsa* (L.) Tausch, EN SVÆRT SJELDEN PLANTE I TELEMARCK.

Av Jan Erik Eriksen¹

Innledning

Enghaukeskjegg, *Crepis praemorsa*, har i Norge noen få sørvestlige utpostlokaliteter i Telemark. En må et godt stykke aust i Buskerud og videre austover, spesielt i sørlige deler av Oppland, Hedmark og Akershus, for å finne hovedtyngden av artens utbredelse her til lands (Fægri & Danielsen 1996). Enghaukeskjegg er mest knytta til eng som blir slått / beita (Lid & Lid 1994 og Often 1997).

Funn i fylket

Fra før er enghaukeskjegg kjent fra to plasser i Skien og én noe usikker angivelse (jf. Lid & Lid 1994 og Fægri & Danielsen 1996) fra Seljord.

1. Skien: Gjerpen, Fjelldalen.
Leg.: Hartvig Johnsen. 1909.
Herb. O.
2. Skien: Gjerpen, Kleiven, paa engbakke. Leg.: S.O.F.
Omgang. 1913. Herb. O.
3. Seljord. Wille (1902).

I forbindelse med botaniske registreringer på austsida av Gjerpensdalen (Eriksen 1997), ble arten funnet på en ny lokalitet, ikke langt fra de to tidligere, eldre funna fra Kleiven og Fjelldalen (figur 1).

Nyfunnet er gjort i skogengområdet sør for gården Lysa (NL_{WGS84} 360 677, ca. 200 moh.). Berggrunnen i området består av permisk basalt (Dons & Jorde 1978). Årsnedbøren i denne delen av fylket ligger på 700-1000 mm (Førland 1993). Området blir beita av kyr. Enghaukeskjegg vokser på tørr til frisk, delvis noe bratt engbakke mellom to mer flate engområder. Andre arter som er notert her er bl.a.: **marianøkleblomst**, *Primula veris*, **skogstorkenebb**, *Geranium sylvaticum*, **kvitmaure**, *Galium boreale*, **gulskolm**, *Lathyrus pratensis*, og **lundrapp**, *Poa nemoralis*. (Sjå tabell 1) Hist og her har **osp**, *Populus tremula*, trengt seg inn på enga. Det ble notert fire blomstrende indi-

vid og omlag 20 rosetter over et areal på ca 5x5 m. På sine tidligere kjente lokaliteter ved Fjelldalen og Kleiven (omfatter tilsammen sju bruk) ble enghaukeskjegg ikke gjenfunnet i år. Bare ett av bruka

Eng-
hauke-
skjegg

Crepis praemorsa

illus. fra Lids 5. utg.

¹ Botanisk hage og museum, Oslo

har fortsatt beite-dyr. På enkelte av gårdene blir fortsatt hoved-engene (stort sett dyrka eng) slått.

Sannsynligvis har arten på disse eldre lokalitetene forsvunnet som følge av brakklegging og attgroing, eventuelt oppdyrking av tidligere slåtteenger og beitemark. Planten, spesielt sterile utgaver, kan også være lett å oversjå, eller forveksles med rosettblader av f.eks. *løvetann*, *Taraxacum* spp., *solblomst*, *Arnica montana*, og *flekkgrisorer*, *Hypochaeris maculata*. I blomst kan arten minne litt om, iallfall på avstand, de store svevene i *Pilosella*-gruppa, bl.a. *Hieracium glomeratum*, *H. cymosum* og *H. pubescens*.

Sluttord

Enghaukeskjegg er i Norge i tilbakegang (Lid & Lid 1994). Høiland (1996) regner arten som «hensynskrevende». Ekstam & Forshed (1992) antyder at arten går sterkt tilbake 10 - 15 år etter opphør av slått / beite. Dersom Lysa-lokaliteten er den eneste intakte plassen med enghaukeskjegg i Telemark i dag, må en kunne si at arten er (sterkt) trua, og på sikt vil planten kanskje forsvinne fra fylket. Men det bør absolutt være muligheter for å finne enghaukeskjegg på flere steder i Skien. Det finnes antagelig mange gunstige plasser i områdene hvor arten i dag er kjent, d.v.s. nord for riksveg 32 på austsida av Gjerpensdalen (fra Gravli, Stulen og nordover mot Fjellaldalen); og hva

med områdene på kalkstein / -skifer, lengre vest?

Det haster med å få en bedre oversikt over status for arten i fylket, og ikke minst å få sikra de lokalitetene hvor arten måtte finnes. Ei sikring av den gjenværende forekomsten (og eventuelt andre forekomster) i fylket bør trolig skje ved at engene skjottes på tradisjonell måte. Her bør det være muligheter for et samarbeid mellom grunneier og forvaltningsmyndighet.

Litteratur

- Dons, J.A. & Jorde, K. 1978. *Geologisk kart over Norge: berggrunnskart Skien, 1:250.000*. Norges geologiske undersøkelse.
- Ekstam, U. & Forshed, N. 1992. *Om håvden upphör. Kärlväxter som indikatorarter i ängs- och hagmarker*. Naturvårdsverket.
- Eriksen, J.E. 1997. *Botaniske registreringer på kulturmark på austsida av Gjerpensdalen, Skien kommune. Forslag til skjøtsel*. Fylkesmannen i Telemark, Miljøvernnavd. / Univ. i Oslo.
- Fægri, K & Danielsen, A. 1996. *Maps of distribution of Norwegian vascular plants, vol. III: The southeastern element*. Univ. i Bergen.
- Førland, E. 1993. *Nasjonalatlas for Norge, kartblad 3.1.I.: Årsnedbør 1:2 mill*. Statens kartverk / Det norske meteorologiske institutt.
- Høiland, K. 1996. *Truete kulturbeingete planter i Norge, 3: Planter i beitemark og slåtteng*. NINA fagrappport 19.
- Lid, J. & Lid, D.T. 1994. *Norsk flora*. 6. utgave ved Reidar Elven. Oslo.
- Often, A. 1997. «Har sørberg- og tørrbakkefloraen i Kongsvinger-trakten innvandret fra Värmland langs mylonittsonen?». *Blyttia*, 55: s.61-69.

Wille, N. 1902. «Vegetationen i Seljord i Telemarken efter 100 Aars Forløb.» *Nyt mag. Naturv.*, 40: s. 65-98.

Tabell 1. Vegetasjonsanalyse av eng med *Crepis praemorsa*. Areal: 1 m².

Dekningsgrad i prosent.

? = dekningsgrad ikke vurdert.

Dekn. B-sjikt (%)	5
Dekn. C-sjikt (%)	95
Dekn. D-sjikt (%)	5
<i>Populus tremula</i>	5
<i>Achillea millefolium</i>	1
<i>Alchemilla</i> sp.	5
<i>Anemone nemorosa</i>	1
<i>Anthriscus sylvestris</i>	1
<i>Crepis praemorsa</i>	5
<i>Fragaria vesca</i>	1
<i>Galium boreale</i>	3
<i>Geranium sylvaticum</i>	2
<i>Lathyrus pratensis</i>	5
<i>Leucanthemum vulgare</i>	1
<i>Primula veris</i>	10
<i>Veronica chamaedrys</i>	1
<i>Viola riviniana</i>	1
<i>Carex digitata</i>	1
<i>Carex muricata</i> ssp. <i>muricata</i>	1
<i>Dactylis glomerata</i>	1
<i>Luzula pilosa</i>	1
<i>Poa nemoralis</i>	3
<i>Mnium</i> sp.	?
<i>Rhytidiadelphus triquetrus</i>	?
Ubestemte moser	?

Figur 1. Kjente forekomster av *Crepis praemorsa* i Skien kommune. Utsnitt fra M711-serien, kartblad 1713 I og 1713 II. (?) = nøyaktig lokalisering usikker.

Siden Eriksen skrev denne artikkelen, har enghaukeskjegg blitt oppdaget på to nye lokaliteter i sommer. Det ene stedet, i nærheten av Fjellidalen gård, ble funnet av deltakerne på TBFs kveldstur 8. juni, og det andre, ved Kleiva, noe senere av Roger Halvorsen og Kjell Thowsen. Disse funnene kommer vi tilbake til i neste nummer av *Listera* under artikkelen om nyfunn i Telemark i 1998. - Red.

OM VILLE PLANTER I HAVEN - PROBLEMER OG GLEDER.

Av Elin Conradi

Uttrykket er et paradoks. Våre haver er jo fulle av ville planter, andre lands og verdensdelers ville planter, men vi kaller dem stauder når vi dyrker dem i haven.

Vi har en have på skogbunn på vestsiden av Oslo. Med den myke, fine muldjorden under hassel og lønn gir den muligheter som vi bevisst har latt utvikle seg til en kultivert naturhave, eller naturpreget kulturhave, eller «villhave», om du vil. I 30 år har vi utvidet den naturlige floraen med andre norske planter, og nå lever ville norske og utenlandske planter blad mot blad stort sett i god harmoni.

Når jeg gjerne skriver om ville planter i vår have, er det ikke for å markere noe merkelig eller uvanlig, men ganske enkelt fordi de passer der, fordi de kan representere minner og opplevelser, og ikke minst fordi de er vakre. Noen spesiell botanisk hensikt ligger ikke bak.

Kombinasjonen av interesse for havedyrking, ville planter og botanikk er spennende. Ville planter i kultur og under daglig observasjon innbyr til refleksjoner omkring økologi, klima, tilpasning og vern. Interessen for haveplanter og botanikk, dvs. egentlig plantenes utseende, oppbygning og slektskap, er to sider av samme sak. Begge hobbyer møter og utfyller hverandre.

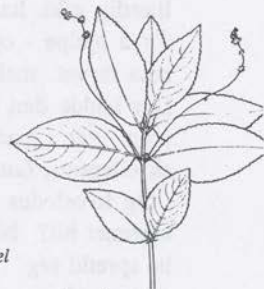
Tre vårbud i skogbunnen:

Skogbingel

Men våre ville venner oppfører seg ikke alltid slik vi forventer. Lengst nede i «skogen» oppfører en av våre sjeldne arter seg simpelthen ganske påtrengende. Da vi for 17 år siden ute i Leangbukten i Asker gledet oss over det store, fine teppet av skogbingel, *Mercurialis perennis*, ble vi grepet av begjær. Vi burde jo ha sett og forstått at en så sterk bestand av skogbingel skyldtes en formeringssevne uten like. Når vi så

hunnplante

hannplante

Skogbingel

kunne tilby like gode forhold hjemme i haven, ja, så har vi etter hvert fått et problem. I tillegg til at en krypende jordstengel er effektiv, sørget jo botanikeren for å få med både hunn- og hannplanter, slik at bingelen er helgardert. Resultatet er blitt et farlig, deilig grønt teppe som langsomt går fremover og legger under seg andre vekere planter som vi gjerne vil beholde. Til tross for

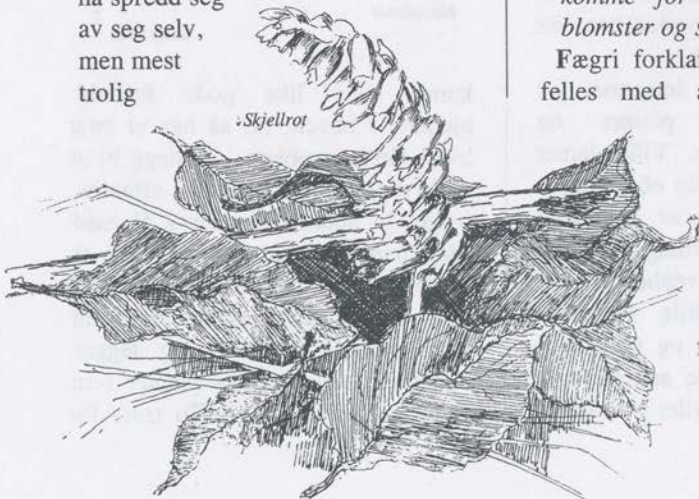
respekt for humler og fugler, kan en være fristet til å forgifte denne bengelen.

Moral: tenk deg om før du tar spaden i hånd, eller regn med et skarpt overvåkingsprogram! Er det slik med skvallerkål også? I Skåne og lenger nede i Europa er den et naturlig og behersket innslag i løvskogens bunnvegetasjon.

Skjellrot

En annen spesiell norsk plante gir oss derimot ingen betenkeligheter, snarere tvert om, vi lengter etter at den skal komme i gang om våren, og her var bengelen til hjelp. Finn så seg lei på «tabben» med bingelen og hadde satt seg fore å luke den bort. Iherdig gikk han igang, jeg kom til for å hjelpe - og så plutselig ble alt rosa-farvet mellom fingrene våre! Der hadde den stått en stund, alene, uten vår glade oppmerksomhet: **skjellroten**, *Lathraea squamaria*.

Og hvorledes i all verden har den kommet hit? Naturligvis kan frøene ha spredd seg av seg selv, men mest trolig

er det igjen botanikeren som i sin iver og nysgjerrighet - og denne gang med stort hell - har tatt med frø hjem. Ikke husker han det og ingen rolle spiller det heller - moro er det lell. Det begynte for ca. ti år siden, og bortsett fra ett år har den vært oppe årvisst, i større eller mindre bestand. I år, 1998, var den, som så mange andre vårplanter, helt utrolig, med flere hundre stengler fordelt over 2 - 3 kvadratmeter.

Knut Fægri skriver så malende i **Norges planter:**

«Skjellrot er en grei plante, her er ikke spørsmål om råteplante eller halvsnylter eller andre halve tiltak. Den er snylteplante for alle pengene, eier ikke spor av klorofyll, og er helt henvist til den næring den kan suge av andre planter via røttene. Røttene blir derfor plantens eneste ernæringsorgan, og samtidig ligger også reservenæringen under jorden, nemlig i rotstokkens skjellblad. Over jorden behøver den bare komme for å få bestøvet sine blomster og spredt sine frø.»

Fægri forklarer at den har det til felles med andre vårlige skogbunnsplanter at den er avhengig av lyset før bladene kommer, ikke for klorofyllets del eller lagring av næring, men kanskje fordi sjansen for bestøv-

ning av insekter er størst på denne tiden.

Skjellrot tilhører maskeblomstfamilien, hvor det er flere halv-snyltere. Den har rhizom med blad som ligner skjell. Birøtter ligger utenpå vertsplantens røtter og suger opp næringen.

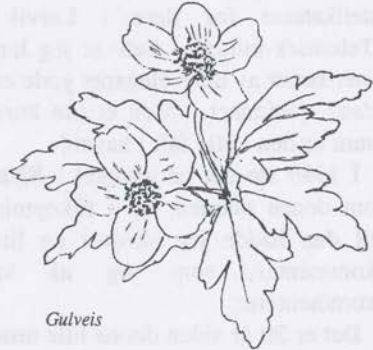
Gulveis og «halvveis»

Den tredje planten i skogbunnen er et av landets vakreste vårbud, med en helt spesiell plass i våre hjerter, nemlig **gulveisen**, *Anemone ranunculoides*. Den ble plantet inn i haven for 40 år siden, men kunne like godt alltid ha bodd her. Den later som den er hjemme, gjør som den vil, men er bare en hyggelig samboer.

På en skogtomt synes jeg at f.eks. en *Forsythias* skarpt gule farve ikke passer i våraspektet. Gulveisen har derimot en så god og gul tone og er ellers så lav og beskjeden at den ikke pranger. Skjønt beskjeden - den har sannelig livskraft nok. Den er «overalt» i engene - store kolonier lyser på langt hold og nye kolonier dukker hvert år opp på de underligste steder - tørt og solvarmt eller under busker og blant store kraftige kulturplanter. Men det er ikke tale om farlig konkurranse, den vil aldri kunne kvele andre planter. Man er vel ikke sikker på om frøene spres ved maurens hjelp - men vandrer gjør den altså.

Ellers er gulveisen en sjelden opplevelse i vår flora, selv om den finnes spredt på Østlandet, gjør et

litt underlig hopp til Nord-Trøndelag, videre et langt sprang til midtre Helgeland, for så å finnes i indre Troms. Gulveisen kan være sårbar i randområdene av utbredelse og bør ikke røres der.

Gulveis

Enda mer morsomt er det at «halvveisen» har slått seg til i en lun krok mellom store steiner i fjellpartiet. I Lid heter den *Anemone nemorosa x ranunculoides*, mens plantesamlere som kjøper *Anemone x lipsiensis* i f.eks. England får akkurat den samme planten. Vi fikk noen «biter» for 6 eller 7 år siden, og i år var det ti blomster der. En slik krysning mellom hvitveis og gulveis er steril, og vi går og undrer på hvorledes den ene lille planten, som står ti meter bortenfor, er kommet dit?

Det er noe av det morsomme i omgangen med planter - å se hvorledes de lever, formerer seg og forflytter seg og kanskje også selv finner bedre steder å vokse på enn det vi har tilbudt dem.

Til slutt: Ta aldri planter med hjem som du er i tvil om kan overleve i

haven! Og tenk på at ville planter i haven kan få andre og bedre kår inne enn ute.

En liten tass: Sibirstorkenebb

Lille søte *Geranium sibiricum* er etter hva jeg har forstått en riktig delikatesse for flere i Larvik / Telemark-miljøet. Selv er jeg langt mer betatt av dens elegante ynde enn dens sjeldenhet. Men et lite kuriosum er den i alle fall i haven!

I 1989 sto det en artikkel i *Blyttia* om denne planten, og i tilknytning til den hadde jeg skrevet en liten kommentar, som jeg nå kan kommentere:

Det er 20 år siden denne lille tassen plutselig en dag sto og blomstret i vårt store stenparti. Den vokser stadig på samme sted, har ikke flyttet seg, og har heller ikke blitt noe ugress. I dette merkelige haveåret, '98, var vi lenge urolige, vi ville gjerne vise den til en annen liebhaver, men borte var den. Den er så karakteristisk at selv i vår «villhave»

burde det være lett å finne den. Så, en vakker dag i september sto den der allikevel, og i full blomst. Den ene planten er ca. 90 cm lang. Sterkt grenet

Sibir-
storkenebb

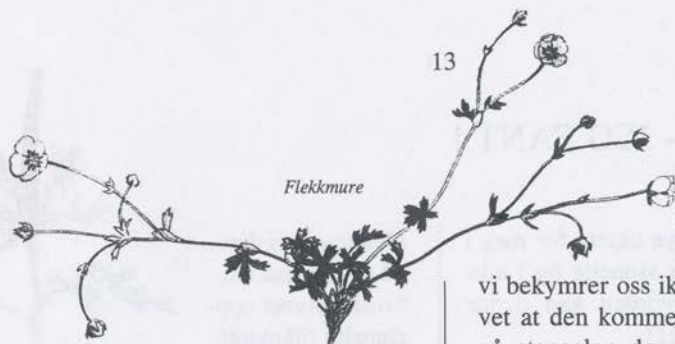
som den er, ligger den vakkert ut-over en sten og nyter rent estetisk godt av de runde blanke bladene hos hasselurten som den har slått seg ned hos. En siste inspeksjon har beroliget oss. Små frøplanter står et par meter unna og sikrer nok bestanden.

Det er mange vakre murer

Flekkmure, *Potentilla crantzii*, er en av de vanligere plantene i norsk flora, hvilket for mange betyr at den er uinteressant. Men etter mange, mange års bekjentskap med den som haveplante, er den en av mine kjæreste, selv om den må konkurrere med *Trillium*, som er den gjeveste. Jeg er forbauset over at ingen planteskole har funnet på å innføre den i sitt staudesortiment. Så snill, så vakkert blomstrende og med så dekorativt bladverk, burde den være en prydd for selv den mest kresne plantesamler.

Opprinnelig ble den plantet øverst på et lite «fjell», i kanten av den brede trappen, solrikt, men ikke svært tørt. Morplanten har stått der nå siden 1981, og hun får hvert år et beskjedent antall barn i sprekken i trappen. Riktignok er trappen ikke blitt grønn ennå, men har fått store puter som vi trygt kan gå på. Den tåler faktisk trakk!

Sammen med den står forresten den sølvfarvede utlendingen *Potentilla nitida* 'Compacta', som utmerker seg ved å være særlig lysten på å vise sine vakre rosa blomster.

Flekkmure

Og da kan jeg jo passe på å minne om at dens halvsøster, **gåsemure**, *P. anserina*, også er en deilig plante for solrike steder i haven. Men den er ikke noen beskjeden plante, den forsøker stadig å interferere med andre planter. Til gjengjeld er den lett å beherske.

Hvitmuren, *P. rupestris*, som bare vokser få steder i Oslo-området, er en flott plante, som også er fortjent til å bli «oppjustert» til haveplante. Dessverre drepte jeg den da jeg flyttet den i fjor. Jeg vet ikke hvor stabil den kan være i fangenskap.

Stjernen i lunden

En pinsetur på Sørlandet på gule kusymrebakker og i rustfarvet porskratt ga en ny opplevelse. I eikelunden lyste en hvit stjerne. Det var *Stellaria holostea*, med det virkelig gode og forståelige norske navnet **lundstjerneblom**. Noen år etter at vi tok den hjem i haven viste den sitt sanne jeg. «*Veks i store, tette bestandar*», står det i Lid. Vi plantet den under en busk, slik vi mente den ville like seg - og det gjør den, og strekker seg ivrig ut mot lyset. Den bekrefter det vi vet - at skyggeplanter gjerne vil ha lys og

sol for å kunne yte enda mer.

Om våren virker hele planten grå og ferdig, men vi bekymrer oss ikke så meget, for vi vet at den kommer. Alt det ytterste på stengelen dør, og slik beskyttes de indre delene. Den nederste delen av stengelen er krypende, men det er de vertikale lysegrønne bladskuddene som gir det fine vårintrykket før blomstringen. Først da bretter lundstjerneblom bladene sine utover. Med de kløvde hvite kronbladene og ca. (forts. på s. 19)

Lundstjerneblom

JEG FANT - JEG FANT !

Av Øyvind Skauli

Det er veldig mye ukjent for meg i planteriket, - men sannelig òg i min egen hjerne. Hvordan kan denne hendelsen forklares?

Med et blikk mot en visnende have, sa jeg farvel til en bekjent på Klyve i Skien. Bortenfor noen frostplagede ringblomster stod en 60-70 cm høy grønn plante med en sprikende topp. "Hva har du der?" "Det er noko ugras som alltid veks der på hjørnet. Eg har teke bort det meste, men dei har så vene blad, difor stend denne eine der." Veldig grønne dobbelt-finnede blad. Åtte - ti sprikende blomsterbærende toppgrener + et toppaks med lignende gryn-store, grønne blomster. Jeg fikk ta en sidestilk med hjem, for jeg sa: "Er dette et ugras,- så har jeg aldri sett det før."

Jeg satte meg ned med Mossbergs flora, og sa til Aslaug: "Hvor skal jeg lete? Er de grynene frø eller er det blomster? Den bladformen er jo ikke sjelden, - hva nå? - - Er det noe som heter *Ambrosia* eller noe sånt??" Ren bløff. Jeg kunne like gjerne sagt *Ononis* eller *Anthemis*, men jeg bladde til A, og fant AMBROSIA! Jeg slo opp på side 454, og der var den: Malørts-ambrosia på svensk, beiskambrosia i Lid 1985 (med smått trykk), *Ambrosia artemisiifolia*.

Men planten var meg like ukjent som navnet, hvor kom da det fra? Det må ha ligget lagret blant alt det

glemte «oppi der». Så er da også ambrosia-navnet opprinnelig tilknyttet gudene for uødélighet. Jeg slutter meg til.

Priscilla rykket ut med *The History and Folklore of American Wildflowers* av Timothy Coffey og *Eastern-Central Medicinal Plants* av Foster og Duke i serien

Peterson Field Guides: Common

Ragweed. Der lærte jeg at arten har en viss likhet i utseende med våre artemisier. De små "grynene" er langt fra uskyldige: 90% av pollenallergi i USA skyldes nettopp de små hanblomstene! Planten har noen få uanselige hunblomster i de øvre bladhjørnene.

Men som de fleste planter, har *Ambrosia* vært brukt som medisin. Ifølge Foster brukte amerikanske indianere å gni bladene på insektbitt og infiserte tær. Te av bladene er brukt mot feber, kvalme, slim og utslett, samt mavekramper og som brekkmiddel. Te av røttene er brukt ved menstruasjons-smerter og slag. Burde jeg formere planten? Kjekt å ha! Selv om jeg selv neppe vil (forts. på s. 19)

Beisk-
ambrosia

PORSEN, DOFTEN OCH MINNENA*

Av Jan Pernbert¹

* Artikkelen har stått i bladet til Ölands botaniska förening, *Krutbrännaren*. Redaktøren og forfatteren har gitt oss lov til å gjengi den her. Vi syntes den var så fin at vi ville formidle den også til dem som ikke har lest *Krutbrännaren*.

Dofter og smaker har ju en enastående förmåga att uppväcka minnen. Minsta signalsubstans som retar näsa och gom kan ibland generera de mest överraskande associationsbanor och som en käpp röra om i det undermedvetnas flod. Den petar i gamla årgångars avlagringar; hågkomster och minnesbilder virvlar upp i ljuset och projiceras på skallbenets insida som en repig gammal journalfilm.

Inom skönlitteraturen är fenomenet inte helt ovanligt; det mest kända exemplet torde väl vara det som förekommer i första delen av Marcel Prousts romansvit *På spaning efter den tid som flytt*, där stora delar av Prousts egen, i minnet slumrande, barndom väcks till liv när hans mor en vinterkväll bjuder honom på en kopp värmande té.

«Knappt hade jag känt igen smaken på den i lindblomsté doppade madeleinekakan som tante Leonie brukade ge mig --- förrän det gamla grå huset åt gatan, där hennes rum var beläget, dök upp likt en teater-

kuliss framför den lilla flygelbyggnad åt trädgårdssidan som uppförts bakom det för mina föräldrars räkning.--- på samma sätt framsprang nu alla blommorna i vår trädgård och i Swanns park, näckrosorna i Vivonne, invånarna i staden och deras små hus, kyrkan och hela Combray med dess omgivningar - allt detta fick form och fasthet och steg fram, samhälle och trädgårdar, ur min kopp med té.»

Liknande minnesupplevelser har uppenbarats för mig vid julbordet det senaste decenniet, då jag varje år på ett nästan ritualmässigt sätt tagit mig ett par egenhändigt kryddade snapsar; först ett par cl pors, och några sillstjärtar senare en lika stor kvantitet malört.

Vid intagandet av porsbrännvinet gör jag något av en transcendental resa i tid och rum och förs omdelbart tillbaka till den dag då jag plockade bladen och blommorna till snapsen.

Plats: ett mindre kärr på norra Öland.

Tid: i början av juli.

Syfte: att finna exemplar av blommande myggblomster för avtecknande.

Scenen: myggsurr och solglitter. Försiktigt stövelvad; vattnets tryck klämmer varsamt stövelskaftens

¹ Prästgatan 6, 387 50 Köpingsvik, Sverige

insidor mot vaderna. Sulorna bottnar mjukt i ljusskimrande sandbotten. Vattnet porlar stilla vid min rörelse framåt, nästan ljummet och ljusst guldfärgat - som champagne.

Dofterna: den svaga lukten av stillastående vatten: något avslagen, tung. Och i diskanten den kryddaktiga porsen.

Där, mitt bland myggsurr och porsdoft, fann jag så efter en stunds sökande ett exemplar av den oansenliga orkidén, vilket var fullt tillräckligt för en skiss.

Nu är det väl så att varken myggblomster eller pors är särskilt typiska för den öländska växtvärlden med dess kalkgrund, men uppe kring norra änden av ön är ju landet till stora delar översvallat av näringsfattigt isälvsmaterial och på sådan mark trivs porsen. Likaså på fastlandets magra moränjordar, där den breder ut sig på myrar och mossar och bekransar de tusentals skogssjöarnas stränder.

Det är i dessa miljöer man också följdriktigt träffar på den i poesin.

«Där rullstensåsen böjer knä i mossen

drar porsen sitt doftbälte.

Där den iskalla vitmossan begynner

spinner fräknat sin vita ull i solen.»

Arthur Lundkvist som är upphovsman till diktraderna växte upp i västra Göttinge. Det hör visserligen till Skåne, men ser man till natur och markförhållanden

snarare till Småland. Lundkvists uppväxtmiljö ligger vid en av sydsvenska höglandets södra utlöpare och rullestensåsen som *«böjer knä i mossen»* hörde följdaktligen till hans hemtrakts barndomsupplevelser.

Seden att krydda brännvin med pors tycks vara ett tämligen sentida påfund. Några uppgifter om det har åtminstone inte jag hittat i äldre florum.

Däremot har dess användning som smaksättare i öl och andra jästa «drickor» en flertusenårig tradition. Rester av jästa fruktdrycker med bland annat pors som krydda har påträffats i danska bronsåldergravar.

Under medeltiden räknades porsen till de bärande träden. I Magnus Erikssons landslag står:

«Flår någon bast, eller bryter kvistar av ek, eller bryter pors eller tager vildhumle på annan mans mark, ersätte han skadan och dessutom tre marker, om han är lagligen överbevisad. Var och en som bryter pors på by-, härads- eller lands-allmänning före olofsmässo-dagen och blir tagen på bar gärning, böte sex öre.»

Det tycks dröja en bra bit in på nya tiden innan humlen hos gemene man blir vanligare som smaksättare i öl. Seden att använda pors i ölframställningen finns belagd ända fram mot förra sekelskiftet. Förutom att porsen gav ölet angenämare styrka och smak, tycks den även förbättrat drickans hållbarhet. Den har tydligen en tillväxthämmande och av-

dödande effekt på vissa bakterier, svampar och insekter eftersom man brukat den mot *«ohyra i hufvudet, kläder, väggar, då dermed tvättas»*, enligt Liljeblands *Utkast till en svensk flora* från 1792.

Det är dock enligt sakkunskapen ett litet problem vid nyttjandet av pors, vare sig man använder den i öl eller bara drar in dess doft. Om man ska tro Linné och andra auktoriteter genom tiderna så ger den ofelbart huvudvärk. Själv kan jag vare sig bekräfta eller dementera påståendet, eftersom jag inte druckit porsöl. Klart är dock att jag hittills inte fått huvudvärk av doften, men jag kanske inte umgåtts nog intensivt med växten. Och vad det gäller julsnapen så får man väl förmoda att 2-3 cl inte är en tillräcklig mängd för att få några dylika symptom. Kanske förklaringen till huvudvärken lika väl kan skyllas på ölets kvalitet, eller varför inte på den omåttliga konsumtionen.

*«Tätt invid skogssjön
porsomkransad, övergiven
står utmarksladan
tom och spånkorgskev.
Och nedanföör vid stranden slickar
vågen
med svart och girig gyttjetunga
en sprucken och förgäves tjärad
båt.»*

Harry Martinson har skrivit dikten. Den heter *Avlägset*, och långt bort i både tid och rum färdas man vid läsningen av den. Känslor av förgängelse och saknad från en svunnen tid uppfyller hjärtat. Ett

minne från min tonårstid dyker upp. Det är i början av 60-talet. Jag och två av mina vänner företar en fotvandring i gränstrakterna mellan Småland och Blekinge. Just vid sådana sjöar som i Martinsons dikt slog vi upp vårt militärgröna tält; med vågkluck och solglitter i den steniga strandkanten och med doften av pors och humus.

Det var i en annan tid, ett annat samhälle, ett annat landskap; småbruk i gränsbygd. Ändlösa stenmurar längs de krokiga grusvägarna med vilande arbetshästar bakom grindarna. En och annan hage fortfarande i hävd. Steniga åkerlappar och vallar. Hö i hässjor. Och så lanthandeln vid vägskälet där vi provianterade tetramjolk och några lösa John Silver.

Kring fotvandring och luffning finns det mycket att reflektera, bara man inte sätter likhetstecken mellan dem; att fotvandring är en sak och att gå på luffen en helt annan. Den som provat på det förra genomgår något mer eller mindre tillfälligt; fotvandringen har ett mål och vandringen har en början och ett slut, både i tid och rum. Att gå på luffen är däremot mer av en livsstil, eller snarare en slags existensform, som är utlöst av till stora delar yttre och inre tvång.

Harry Martinson var hela sitt liv en luffare, en nomad; i unga år i yttre mening, av omständigheterna tvingad. Sedan han blivit författare på heltid fortsatte han sina vandringar, fast nu på ett litterärt och filosofiskt plan. Han om någon hade både kunskaper och förmåga att i litterär form hylla luffaren.

I hans roman *Vägen till Klockrike* får vi följa luffaren Bolles livsvandring; Bolle, en människa som trots att han blir föraktad, plågad och förnedrad av en oförstående och egoistisk omvärld, behåller en inre resning. Med obruten karaktär och med en tro på det goda hos människan vandrar han längs vägarna vid sidan av det etablerade samhället. Då han är utestängd från normalt familje- och samhällsliv, blir i stället landskapet, naturen och dess sinnesupplevelser hans glädje och trygghet. Även som tillfällig fotvandring kan man uppleva något av samma intensiva närhet till naturen.

«Mot växternas dofter, när de var som bäst gick ingenting annat upp. Det var som om man på ett helt annat sätt kommer i kontakt med jorden själv genom dem och den tanken var honom inte fjärran, att dofterna var växternas tankar, även de doftlösa växterna hade säkert dofter. De var bara så fina att människan inte kunde uppfatta dem. Men av alla doftande växter var det nästan ingen som kunde ta upp tävlingen med porsen. Och den betydde så mycket. Den innehöll så mycket vackra saker för tanken att tänka. Den var oöm men ändå öm, intim men ändå ödslig, trofast men ändå vild.»

Vad minns man egentligen? Vissa dofter, vissa ljud, ögonblicksbilder. Resten är nog till stora delar filtrerat och omsorterat, förvanskat och förträngt, allt eftersom åren gått och senare minnen och erfarenheter har överlagrat de tidigare - en slags minnenas metamorfos.

Förmodligen är hågkomsterna från min 35 år gamla vandringssvecka i mångt och mycket en nostalgisk efterhandsrekonstruktion. Där var nog mycket mer av ängslan och oro hos en hudlös pubertetsyngling än vad jag nu kan påminna mig. Bakom tonärig jargong och maskhållning, och innanför ett till synes hårt och tuft skal, fanns där en vilsen längtan efter ömhet och ett ständigt värkande libido.

Men doftminnena är fortfarande tydliga och äkta; de är än idag lika starka och oförstörda.

«Ett stråk av pors lägger sin kind
mot min
världen vilar lätt och alldeles
stilla.

Jag kunde ha den i mina kupade
händer.»

Citaten är hämtade ur följande verk:

Marcel Proust: *På spaning efter den tid
som flytt.*

Artur Lundkvist: *Vit man.*

Magnus Erikssons landslag.

Samuel Liljebblad: *Utkast till en svensk
flora.*

Harry Martinson: *Cikada*

Harry Martinson: *Vägen till Klockrike*

Stig Johansson: *Nattstråk av pors.*

JEG FANT..... ! (forts. fra s. 14)

rammes av alle
disse lidelsene.

Forresten: jeg
har større tiltro
til høysnue-
erfaringene enn
til andre på-
ståtte helbred-
ende effekter.
Take care!

Litteratur

Coffey, Timothy. 1993. *The history and
folklore of American wildflowers.* Boston.
(ISBN 0-395-51593-9)

Foster, Steven & J.A. Duke. 1990.
Eastern / central medicinal plants. Boston
(ISBN 0-395-46722-5)

Illustrasjonene

Begge tegninger er fra Mossbergs *Den
nordiska floran.*

OM VILLE PLANTER.....

(forts. fra s. 13)

tre cm store blomster er det ikke
vanskelig å se tilhørigheten til
nellikfamilien.

Utover sommeren er ikke dette en
av de plantene vi fester øyet oftest
på, men når sensommeren og høsten
kommer, oppdager vi dens vakre
form mellom alt det andre som
visner. De smale bladene sitter
parvis motsatt og holder seg lenge
friske. Sett ovenfra, danner dette et
usedvanlig og vakkert mønster.
Blomster er ikke alt når det gjelder
estetikk i haven.

Alle som skriver om lund-
stjerneblom berømmer dens ynde,
og for oss er den et klenodium.
Blomstringen varierer litt fra år til
år. Kolonien er nå ca. 20 år gammel
og 3 - 4 m i diameter. Kan dere ikke
tenke dere en dag i slutten av mai
med en tidlig rosa peon midt i et
slikt lysende hvitt felt i solen?

Nå dukker den opp flere steder i
haven, henger utover en sten eller
lyser opp under en barlind, og
oppfører seg som bunndekke blant
andre planter og trives altså også
godt under tette busker nederst i
haven. For dere som oppsøker
Botanisk Hage på Tøyen i
vårdagene: gå til Magnoliaene i
fjellhagen - de står i et fabelaktig
vakkert og tett teppe av lund-
stjerneblom!

ORNÄSBJØRKA

Av Gudtorm Dahl¹

Bare noen få meter fra det sørligste hjørnet på Heistad Ungdomsskole finner vi to eksemplarer av Ornäs-bjørka, *Betula pendula* f. *dalecarlica* (syn. *B. verrucosa* f. *dalecarlica*).

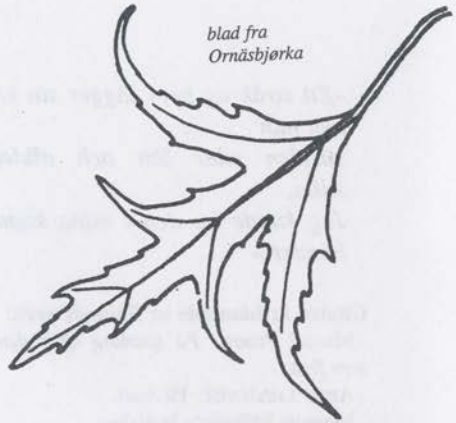
Trærne er trolig plantet i forbindelse med bygging av skolen, som ble tatt i bruk i 1961. Hvis de var 6-7 år da de ble plantet, er de i dag i underkant av 45 år, og har nå en høyde på ca. 16 meter.

Ornäsbjørka er en praktfull hengebjørk med dypt og skarpt flikete blad, og den ble påvist første gang i 1767 i Lilla Ornäs i Dalarna av den svenske botanikeren, Karl von Linné d.y. (1741-83). Han var sønn av Carl von Linné d.e. (1707-78), og ble farens etterfølger som professor i naturhistorie i Uppsala. Han hadde imidlertid dårlig helse og utga bare noen få arbeider.

Senere er denne bjørka oppdaget flere steder i Sverige og også i Norge, hvor den vokser vilt eller forvillet i Ullensaker, Ringebu og på Veøy i Romsdalsfjorden.

Treet plantes av og til i hager og parker, formert opp ved stiklinger, men ute i naturen er det meget sjeldent.

For dem som måtte interessere seg for *Betula* spesielt, vil jeg anbefale Gunnarssons bok. Den er meget

blad fra
Ornäsbjørka

utførlig og er, etter hva jeg kan bedømme, i høy grad vitenskapelig. Om forma *dalecarlica* skriver Gunnarsson følgende:

«Större eller mindre träd med mer eller mindre vit till gråvit, nedentill ofta mörk ock sprickfull stambark samt hängande smågrenar. Fasthet, färg samt höstknoppar m.m. lika som hos forma *verrucosifolia* men med mer eller mindre djupt parflikiga till pardelade blad med flikiga eller sågtandade flikar.

Höstknopparna hos en del individer korta, tjocka ock klibbiga, hos andra spetsiga ock klibbiga eller åter hos andra torra, antigen trubbiga eller spetsiga. Fruktar ock hängfjäll olika hos olika eksemplar.»

Hvis det medfører riktighet at trærne er plantet av parkvesenet, kunne det kanskje tenkes at det finnes artsvenner i byens parker?

Litteratur: (forts. på s. 28)

¹ Lunde terrasse, Heistad

PLANTER I BIBELEN: MANNA

Av Arne Abrahamsen

Israels folk vandret sultne i ørkenen og anklaget Moses for å ha ført dem dit for å dø. Da sendte Herren dem manna, ifølge Bibelen.

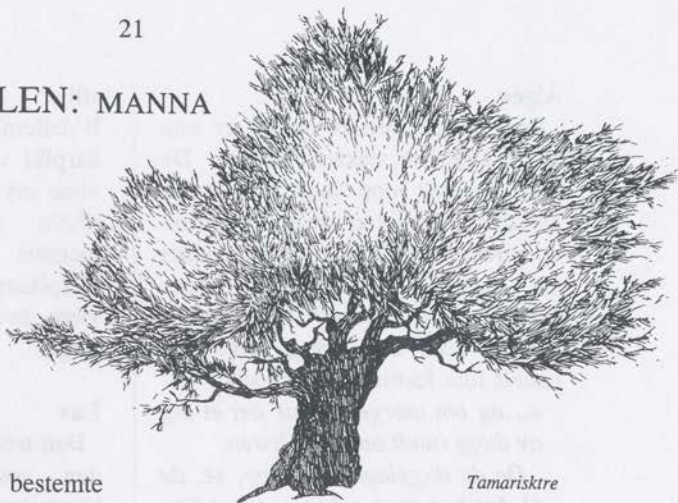
Men hva var så denne mannaen? Det finnes tre forskjellige forklaringer:

1. Harpiks som pipler ut av bestemte trær av tamariskfamilien, *Tamarix* ssp.
2. Alger av slekten *Nostoc* blant blågrønnalgene, eller cyanobakteria, om hvilket det står i Bibelen at de grodde opp av jorden om natten etter sterkt duggfall.
3. Lavarter av slekten *Lecanora*, (kantlav) om hvilket Bibelen sier at den falt ned fra himmelen.

Harpiks

Den første av disse er knyttet til bestemte ørkenetrær, og da særlig *Tamarix manifera*, som kalles manna-tamarisk, men også til torne-treet, *Alhagi maurorum medic*, som har fått navnet Sinai-manna, og endelig til en bestemt ask, *Fraxinus ornus*, eller manna-asken.

Manna-tamarisk er en busk eller et lite tre i ørkenen. Til visse tider av året blir de myke grenene stukket av et insekt. Fra stikkene flyter det ut en honning-lignende væske som kommer som smådråper i de tidlige morgentimer, men som stivner fort i

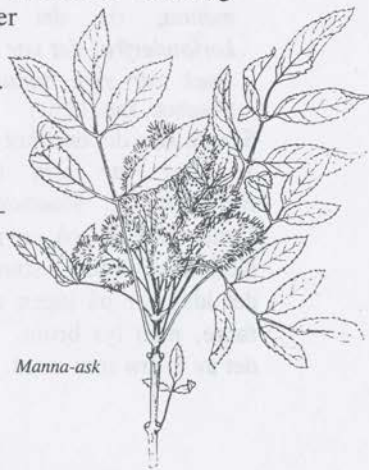

Tamarisktre

luften. Denne harpiksen blir samlet av beduinene i Arabia den dag i dag.

Alhagi eller Sinai-manna er en lav, sterkt forgrenet busk som er tett besatt med torner. Den gror på øde strekninger fra Syria og Libanon gjennom Palestina til Sinai. Fra blad og grener blir det svettet ut en søt gummi-aktig harpiks som stivner i luften til klumper. De blir samlet inn ved at de rystes ned fra busken.

Manna-ask er et tre på fem meter og er ulik vår ask, som blomstrer på bar kvist. Hos denne arten kommer de fine hvite blomstene samtidig med, eller etter at bladene er kommet fram. Når barken kuttes, kommer det frem en søt og næringsrik væske som av og til blir brukt i medisinen.

Manna-ask

Alger

Den andre typen av manna er som nevnt alger av slekten *Nostoc*. De gror normalt opp med en utrolig hurtighet når det er dugg i overflod og jorden er fuktig. De forsvinner når duggen fordamper om morgenen, men kommer igjen neste morgen, hvis det er dugg nok. For Israels folk fortonet det seg slik:

«...og om morgenen var det et lag av dugg rundt omkring leiren.

Og da dugglaget steg opp, se, da lå der hen over ørkenen noget fint - likesom avskrapet fint - som rim på jorden.

Da Israels barn så det, sa de til hverandre: *Hvad er det? For de visste ikke hvad det var. Da sa Moses til dem: Det er det brød Herren har gitt eder å etc.*» (2. Mosebok, kap. 16: 13-15)

Og når duggen falt over leiren om natten, da falt mannaen ned sammen med den. (4. Mosebok, kap. 11:9)

I skriften er denne manna beskrevet således:

«Israels hus kalte dets navn manna, og det var likesom korianderfrø, det var hvitt, og dets smak var som honningkake.» (2. Mosebok, kap. 16:31)

Senere sies det derimot om mannaen at «den var som utseende av B'dellum» (4. Mosebok, kap. 11:7). Dette må bero på en misforståelse. Koriander-«frøet», som vi kjenner det idag, er på ingen måte hvitt av farge, men lys brunt. Ellers består det av to frø som med flatsidene er

stillet mot kuleform. B'dellum derimot er en harpiks som svettes ut av visse myrra-arter, *Commiphora* ssp, og hører hjemme i Arabia. Harpiksen kan muligens være hvit til gulhvitt av farge.

Lav

Den tredje typen av manna, den som falt ned fra himmelen, skriver seg fra flere arter av lav-slekten, *Lecanora*. De kalles mannalav og gror på øde trakter i Asia og det nordlige Afrika. Mannalaven omfatter tre arter:

- *Lecanora affinis*
- *Lecanora esculenta*
- *Lecanora fruticulosa*

Alle disse gror på stenjord og trestammer som en skorpeformet lav. I det tørre, varme klimaet i Østen, og etter en lang tørkeperiode kan disse lavartene rive seg løs fra underlaget som de vokser på, krølle seg sammen og bli ført avgårde med vinden.

Tross Israelittenes klager over manglende kjøtt og mat som de ikke var vant med, var manna en viktig del av deres næring under ørkenvandringen.

«Og Israels barn åt manna i firti år, inntil de kom til bygget land; de åt manna helt til de kom til grensen av Kanaans land» (2. Mosebok, kap. 16:35)

*Commiphora
opobalsamum*

NOEN TANKER OM VÅRT ELDSTE TRE

Av Thor A. Wiersdalen

På mine vandringer i kommunen Porsgrunns østligste område, Langangen, der jeg trådte mine barne- og ungdomssko, traff jeg både sommer som vinter på vårt flotte nåletre, **barlinden**, *Taxus baccata*.

Barlinden hører til familien, *Taxaceae*, som har tre til fem slekter med i alt tretten arter. Det er et nåletre som mangler kongleskjell, men har bær som minner om steinfrukter. Slektsnavnet, *Taxus*, var romernes navn på barlind, og artsnavnet, *baccata*, betyr med bær. På gammelnorsk het treet *yr*.

Barlind finnes på hele den nordlige halvkule og i hele Europa, Algerie og Lilleasia til Iran. Østgrensen går gjennom Estland og sørover til Kaukasus. I Norge vokser den i berg og lier på Østlandet til Mjøsa og langs kysten til Molde. Barlind går også ganske langt inn i landet til bl.a. Totak og Suldal. Den var mer vanlig tidligere ifølge gamle navn, men var så ettertraktet at den flere steder ble utryddet. Det fortelles at det før var mye barlind i Sigdal, Brunlanes (ved Hallevannet og i Kjøse) og ved Vindfjell (Larvik). I Siljan (Telemark) ble det i sin tid hogd en stor barlind til flaggstang.

Barlind vil gjerne ha ganske høy vintertemperatur og tåler lite tørke - den vil ha et mildt, fuktig klima. Treet vokser best på kalkjord og er meget skyggetålende. Man finner det ofte i underskogen i frodig bar-

og lauvskog. Det kan stå i sprekker og revner i berget. *Taxus baccata* kan bli et 15 m høyt tre med en stamme på opptil sju meter i omkrets, men blir ofte bare buskaktig med flere stammer. Spesielt i Hardanger finnes det store, gamle kjemper.

Barlinden er det treet som blir desidert eldst her i landet, opptil 1000 - 2000 år gammelt, spesielt på Vestlandet. Det eldste treet en kjenner til skal være over 2500 år gammelt, og vokser i grevskapet Derbyshire i England.

Dets varierende krone er ofte vid, stor og avrundet. Barken er rødbrun og purpurfarget, flasser av etter hvert og etterlater mørkerøde eller brune flekker. Ungtrær har en årlig høydevekst på 20 - 30 cm og omkretstilvekst på 2 - 3 cm. De gamle trærne slutter etter hvert å vokse i høyden, mens omkretsen avtar faktisk med 5 mm i året.

De eviggrønne, flate og myke nålene er mørkegrønne på oversiden og lysegrønne på undersiden. De er spisse, framoverretta, linjeforma og buete, 2 - 4 cm lange og 3 mm brede, og sitter i to rekker på kvisten. Skuddene er grønne i tre år og har furer. Fra først av er de ørsmå knopper som er eggformede og grønne. De sitter spiralstilte på opprette skudd i to rekker på sideskudd.

Hann- og hunnblomster sitter på hvert sitt tre - planten er tvebo. Hunnblomstene er grønne, hannblomstene gule, med 6 - 14 pollenbærere som sitter i en raklelignende klase. Bestøvningen skjer ved vindspredning. Blomstringen er i mai - juni, og starter først når treet er over 20 år. Frøet er omgitt av en rød frøkappe som ligner et bær.

Hele treet er giftig unntatt den røde frøkappen. Giftstoffet, taxin, virker hjertelammende. Nålene regnes som spesielt giftige for hester. Det sies at 500 nåler kunne drepe en hest. Men giften til tross, har baret vært brukt som fôr til kyr og småfe, som tålte giften noe bedre og ble gradvis tilvendt. Om vinteren beiter rådyr, elg og hjort ganske intenst på nålene. Bærene spises av fugl, spesielt trostefugler, som fordøyer sukkeret i frøkaplene, mens det harde frøet går ufordøyd gjennom tarmkanalen. Fuglene sprer på denne måten frøet.

Barlinden har til alle tider hatt stor betydning som dekorasjon og har

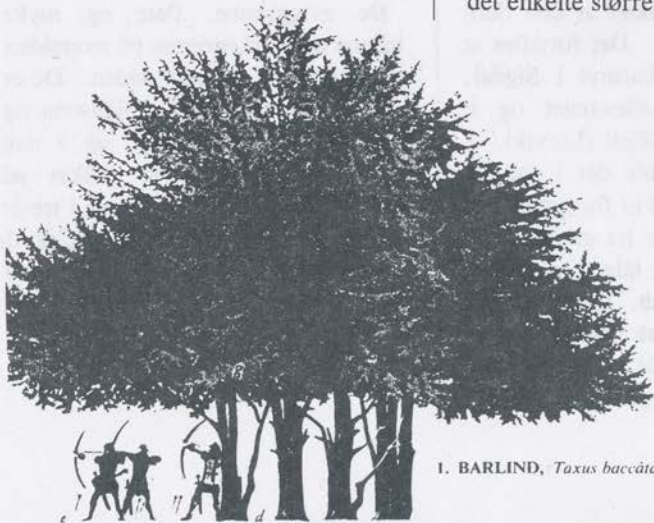
alltid vært ettertraktet til kranser og festpynt. I 1814 ble grunnlovsalen på Eidsvoll pyntet med barlindranker.

Treverket ble før benyttet til hagestolper og hesjestauro, da en regnet med at det hadde over hundre års holdbarhet. Ellers ble det brukt til sprettbuer for barn i Lyngdal. Mange steder ble treet benyttet til vevskytler og til ski, men skiene ble svært glatte.

Bueskytternes gud het Ull i norrøn mytologi, og barlinden var viet ham. Den som hadde en bue av barlind var meget heldig. Helt opp til vårt århundre har barlindbuer vært brukt på Vestlandet - her til vågehvalfangst sammen med forgiftede piler.

Det gammelnorske navnet yr er bevart i stedsnavn som Idalen, Yddal og Ydolum. Mange dialektnavn finnes også, som barlønn, ballønn, barlonn og barlund.

I Sverige er barlinden fredet. Syd på Gjeterøya i Brunlanes er det en stor sammenhengende barlindskog som også er fredet. I Langangen er det enkelte større bestander.

Barlind
ble brukt
til buer

1. BARLIND, *Taxus baccata*.

GODBITER FRA TELEMARKSFLORAEN:
 TIMIANSNYLTETRÅD, *Cuscuta epithymum* (L.) L.

Av Roger Halvorsen.

For en del år siden arrangerte TBF en tur til Gvarv en dag i juni. Det dukket opp bare fire deltagere på turen, slik at vi ble samlet i en bil. Da vi på veien opp passerte krysset på Geiteryggen, sto det noen fine eksemplarer av **gullkløver**, *Trifolium aureum*, i veikanten. Etter en stund kom spørsmålet om alle hadde fått med seg dette under ferden. Som sjåfør forsto jeg det slik at så ikke var skjedd. Jeg hadde året før og dette året begynt å interessere meg for akkurat denne kløverarten, så jeg syntes den var litt gjev å vise fram.

Trafikalt skjeløyd på grunn av botanikken som jeg etter hvert har blitt, hadde jeg et halvt øye i veikantene opp gjennom Mælum. I dette området er det sjelden blitt stoppet for min del for botanisering. Ved Kubru, like etter Mælum kirke, hadde det i en tid pågått veiarbeider i forbindelse med ei ny fotgjengerbru, og veivesenet hadde også i gang arbeider med å frisere veiskråningene med fyllmasse i form av leirholdig jord over matter som var lagt over skråningene. Det var nedsatt hastighet, og øynene støvsuget veikantene vis-à-vis bensinstasjonen her. Like før den nye brua ligger en liten engbakke, og øynene fanget opp noe som måtte være gullkløver. Jeg stoppet, og vi klatret opp på engbakken for å ta gull-

kløveren i nærmere øyesyn.

Floraen syntes frodig, men det var ennå litt tidlig for en grundigere sjekk. Dessuten var det litt snautt om tid. Jeg rev med meg noen eksemplarer av gullkløver, og ble så vår at det blant stenglene hang tynne, fine tråder av noe som avgjort måtte være en snyltetråd, *Cuscuta*. Den var ennå ikke kommet i blomst. Blomstersamlingene satt bare som runde knopper på den sytrådtynne stengelen. Dette var mystisk. Stoppen ble litt lenger enn beregnet, men noen løsning på gåta ble det ikke der og da. Vi fikk imidlertid slått fast at hele engbakken og skråningen ned mot veien var befengt av snyltetråd, og at arten ikke bare snyltet på gullkløver.

Seinere samme året dro jeg forbi stedet igjen på vei til hytteliv i Vinje. Det ble en liten stopp, og snyltetråden blomstret nå for fullt. Den hang i store klaser over enga, fullt besatt av blomsterhoder, som grovt spinn i gulrøde sjatteringer og små lyst rosa blomstersamlinger. Den så fortsatt ikke ut som vår sedvanlige **neslesnyltetråd**, *C. europaea*. Den var altfor spinkel til det. Jeg gjettest på at det måtte dreie seg om **timiandsnyltetråd**, *C. epithymum*, noe som viste seg å holde stikk. Daværende konservator Jon Kaasa ved muséet på Tøyen sto seinere for bestemmelsen. På eng-

bakken i Mælum snyltet arten blant annet på gullkløver, **fagerknoppurt**, *Centaurea scabiosa*, og snelle, *Equisetum sp.*

Timiansnylteråd - bare et navn hos Dyring.

Mitt eneste møte til da med denne arten var som et navn i vår lokale blomsterbibel, Dyrings *Flora grenmarenensis* (1911). Dyring selv fant den i Porsgrunn, i kratt mellom Ørstvedt og den steile Ørstvedtåsen og på tørre berg øst for Gunneklevfjorden. Dyring angir også en form *trifolii* fra Berg i Kragerø hvor den snyltet på kløver. Begge funna fra Porsgrunn er belagt ved muséet på Tøyen i Oslo, mens funnet fra Berg i Kragerø, et funn som ble gjort av adjunkt Edvard Ellingsen, trolig ligger belagt i Göteborg, hvor hans herbarium til slutt havnet.

I Hulténs *Atlas över växternas utbredning i Norden* (1971) er denne formen opphøyet til å bli en variant, var. *trifolii*. Her går det tydelig fram at hverken hovedarten eller varianten har særlig stor utbredelse i Norge. Hultén skriver at det han kaller kløversnylteråd (kløversnärja) ble funnet på 1840-tallet, mens hovedformen først ble sett på 1880-tallet. I de fleste floraer er varietetten slått sammen med hovedarten.

I Nordhagens *Norsk flora* er hovedarten angitt fra Eidanger mens varianten har fått status som underart og er angitt fra Notodden.

Lid (1994) opplyser at arten (hovedart og underart er slått sammen) er innført, og oppgir den for Bamble og Sauherad i vårt fylke.

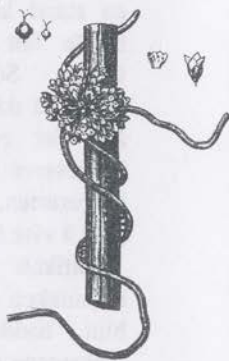
Cuscuta epithimum, andre arter og systematisk oppdeling.

Snylterådslekta inneholder ca. 100 arter, alt etter hvordan en avgrenser artene. Dette er forresten et forhold som er noe omstridt, og selv for våre få nordiske arter, på det meste 5, er det strid om oppdelingen.

Den vanligste arten er **nesle-snylteråd**, *C. europaea*, som av mange regnes som en art. Siste utgaven av Lid har imidlertid, som i mange tidligere floraer, delt arten i to underarter, ssp. *euro-paea* og ssp. *halophyta*, den siste på norsk kalt **strand-snylteråd**, eller snikje-tråd om man skal følge Lid.

Linsnylteråd, *C. epilinum*, som før ble funnet som ugras i linåkre, er ikke sett siden 1900. Den snylta både på lin og på ugras i linåkeren, og den er blitt funnet på bare seks lokaliteter i Norge. **Amerikasnylteråd**, *C. campestris*, er funnet åtte steder i Norge og snylter bl.a. på gulrot. **Parykk-snylteråd**, *C. australis*, er funnet som snyltende ugras på hagestauder.

Timiansnylteråd er ikke så nøye på det og snylter på mange arter,

Neslesnylteråd
(fra *Flora Danica*, 1776)

som nevnt bl.a. på kløverarter, knoppurt og sneller.

Hos timiansnylteråd er arret trådforma, stenglene rødfarga og blomstene femtallige. Det som først og fremst skiller den fra de to andre artene i gruppa med trådforma arr, lin- og neslesnylteråd, er at griffelen med arret er lengre enn fruktknuten. Nå er dette ikke så lett å se kanskje, men i forhold til neslesnylteråd som vel er det mest realistiske alternativet (siden linsnylteråd ikke er funnet siden 1900 i Norge), er timiansnylteråd mye spinklere.

Snylteråd i Telemark og Vestfold.

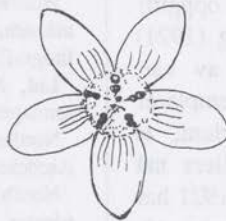
Begge underartene av *Cuscuta europaea*, neslesnylteråd, ssp. *europaea*, og strandsnylteråd, ssp. *halophyta*, er ikke så uvanlige i Telemark og i de nærmeste områdene i Vestfold. Forskjellen på dem ligger bl.a. i hvor langt ned begeret er delt og at neslesnylteråd som oftest har firetallige blomster mens strandsnylteråd har femtallige krone.

Timiansnylteråd, *C. epithymum*, er derimot langt mer sjelden. Det er kjent i alt seks lokaliteter av arten til nå. I tillegg til de fire som alt er

Timiansnylteråd, *Cuscuta epithymum*

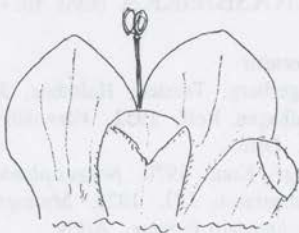
Blomst

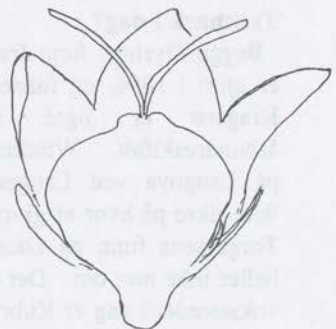
Blomst ovenfra

Fruktstadium med hele kronblad

To kronblad med støvbærer og «skjell» i kronrøret

Frukt, deler av krona er tatt bort

nevnt, er arten også samlet på Oksøya i Porsgrunn av Severin Torgersen i 1941 og på Langøya ved Langesund av Finn Wischmann i 1980.

I Vestfold ligger arten belagt fra noen få lokaliteter, og flere av kollektene er gamle innsamlinger. Arten er samlet to ganger på Bjørkø. I følge Dyring (1921) ligger funnstedet på sørsida av øya, og timiansnylteråd skulle snylte på mange arter. Den er samlet fire ganger på Sandøya ved Tjøme og en gang ved Ildverket på Tjøme. Fra Sandefjordsområdet ligger det i Oslo sju belegg, noen med samme steds- og datoangivelse. Noen av disse er bare angitt som funnet i Sandefjord. To nøyaktige funnsteder er oppgitt: Solbakken og Kria. Dyring (1921) angir også et mulig funn av var. *trifolii* fra Svelvik, men eksemplaret som er fra et skoleherbarium, er vanskelig å bestemme. Ellers må det bemerkes at fra 1911 til 1921 har formen *trifolii* blitt opphøyet til status som varietet hos Dyring.

Hvor finnes så timiansnylteråd i Telemark i dag?

Begge Dyrings funn fra Porsgrunn er gjort i 1896, og funnet på Berg i Kragerø er også fra rundt århundreskiftet. Wischmanns funn på Langøya ved Langesund er vi ikke sikre på hvor er gjort på øya, og Torgersens funn på Oksøya vet en heller ikke mer om. Det eneste sikre voksestedet i dag er Kubru i Mælum hvor arten synes å ha gode sjanser til

å overleve om ikke det foretas noe form for inngrep på lokaliteten.

Timiansnylteråd er avgjort en art som en bør se etter i åra som kommer, både på gamle og på nye lokaliteter.

Takk.

Takk til Jan Erik Eriksen ved Botanisk museum på Tøyen i Oslo for hjelp med opplysninger om funn som er belagt ved muséet.

Litteratur.

Dyring, Johan. 1911. «Flora grenmar-ensis.» *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne*, b. 49, hefte II - III. Kristiania.

Dyring, Johan. 1921. «Holmestrandsfjordens Fanerogamer.» *Nyt Mag. Naturv.sk.*, b. 59. Kristiania.

Hultén, Eric. 1971. *Atlas över växternas utbredning i Norden*. Generalstabens litografiska anstalts förlag. Stockholm.

Lid, J. 1994. *Norsk flora*. Det norske samlaget. Oslo.

Nordhagen, Rolf. 1940. *Norsk flora*. Aschehoug. Oslo.

Nordhagen, Rolf m.fl., 1956. *Våre ville planter*, b. 5. Tanum. Oslo.

* * * * *

ORNÄSBJÖRKA (forts. fra s. 20)

Litteratur

Lagerberg, Torsten, Holmboe, Jens, og Nordhagen, Rolf. 1952. *Våre ville planter* v. 2. Oslo.

Fægri, Knut. 1970. *Norges planter*. Oslo
Gunnarsson, J.G. 1925. *Monografi över Skandinaviens Betulae*. Arlövn.

SYSTEMARIHAND, *Dactylorhiza sambucina*.

- SVENSK SYSTER SAKNA -

Tekst og teikning av Sigrid Nordskog¹

Det finst to variantar av syster-marihand, ein lys gul og ein purpurraud. Dei to variantane er same art og nøyaktig like, bortsett frå fargen. Her i landet har vi berre den gule. Svenskane derimot har både den gule og den raude. Kvifor den svenske systera ikkje vil vekse her, har eg ikkje fått noka god forklaring på.

I floraen min står det om systemarihand: «*Vestfold, Telemark og Vest-Agder. Meget sjelden. Fredet.*» Av desse tre fylka er det Telemark som har dei største førekomstane, med systemarihand i heile 13 kommunar. Difor er denne vakre orkidéen vald ut til å vera fylkesblomen vår, sjølvsgagt.

Dei viltveksande orkidéane er fleirårige planter med knoll eller jordstengel. Orkidé- eller marihandfamilien har fått namn etter dei to jordknollane som sume arter er utstyrde med. *Orchis*, som er blitt til orkidé, er gresk og tyder testikkel. Den fjorgamle er mørk, medan den nye av året er kvit. Denne formen har sjølvsgagt vore opphav til ein heil del overtru. Såleis skulle knollane hjelpe mot impotens og auke lyst og

evne til kjærleik. Men sume meinte at kjærleik som vart framkalla på denne måten seinare enda i hat.

Svenskane kallar dei to fargevariantane Adam og Eva. Adam og Eva var elles eit vanleg namn på dei to knollane. Vart dei kasta i vatn, ville som regel den kvite søkke. Det

¹ Artikkelen er ein av fleire som forfatternen skreiv for *Vest-Telemark Blad* tidlegare på 90-tallet.

måtte då vera Eva, fordi ho hadde «synda» mest.

Orkidéane er høgt spesialiserte på alle stadier i sitt blomsterliv, og mykje skal klaffe før ein ny liten orkidé ser dagens lys.

Dei fleste orkidéar er heilt tilpassa insektpollinering. Det eine av dei seks blada i blomsterdekket er stort og breidt, og vender ut av blomen, som ei leppe. Her er det akkurat passe for ei humle å lande. Blomen har ein spore som vender bakover. Dette er eigentleg eit rør med nektar i, og denne er humla ute etter. Men når ho trengjer ned i sporen, får ho samstundes teipa fast på hovudet to pollenpakker, lurt plassert på oversida av inngangen til romet med godsakene. Når ho dreg hovudet ut, fylgjer pakkene med. Dei kan minne om eit par ørsmå horn eller køller. Før humla eller bia har nådd neste blom, har køllene bøygd seg litt, slik at dei treffer arret i neste blom.

Maurice Maeterlinck, den belgiske forfattaren som skreiv *Blomsternes intelligens*, seier det slik (dansk omsetjing):

Hvis dets horn nu forblir stive, ville deres støvknapper ramme den nye blomsts støvknapper, og af støvkorn, der blander sig med andre støvkorn, kan intet opstå.

Men her kommer Orkidéens genialitet, livserfaring og forudseenhet frem i lyset. Den har på det nøjeste beregnet det tidsrum, der er nødvendigt for

insektet til at opsuge nektaren og begive sig til den næste blomst, og den har konstateret at det i gennemsnitt tager bien tredive sekunder...

..... de to pollenhorn, som pryder bryllupsbudbringerens pande, er nu vannrette og peger fremad fra dens hoved i en sådan retning at de, når han træder indenfor i næste blomst, vil ramme direkte mod de to sammenvoksede støvfang..... Dette er resultat af et nyt regnestykke, denne gang ikke i tidens dimensjon, men i rummets.»

Maeterlinck, som fekk Nobels fredspris i 1911, fekk mykje kritikk. Filosofar og zoologar likte ikkje det han skreiv, og teologane fann ikkje at det stemte med gudsbegrepet deira. Men det er ingen tvil om at Maeterlinck verkeleg har forstått ein orkidé.

Orkidéfrøa er ørsmå og har ikkje opplagsnæring. For å kunne spire og utvikle seg, er dei heilt avhengige av å bli angripne av ymse soppantar. Soppen fungerer samtidig som næring for frøet. Finst ikkje denne soppen, går frøet til grunne. Den unge orkidéen veks langsamt, og det kan ta 4 - 12 år før den nye planta er kraftig nok til å blomstre. Heile livet har planta dette samarbeidet med soppen, eller dei snyltar på kvarandre, ettersom ein ser det. I alle fall har båe nytte av det. Soppen hentar næring frå jorda og gjev mesteparten vidare til orkidéen.

Men så får han att sukker, som orkidéen lagar i blada, og som soppen ikkje sjølv kan produsere.

Når sant skal seiest er det ein del orkidéar som ikkje held sin del av avtala og lever berre på soppen, slik som fuglereir og huldreblom. Blomane blir då heilt gjennom-siktige fordi planta ikkje utnyttar solenergien og lagar klorofyll. Om soppen då har att noko for arbeidet, er uvisst.

Orkidéane står i fare for å bli uttrydda. Moderne jordbruk og uvitug plukking er eit par av årsakene. «Her er då så mange, og dei kjem att kvart år», kan ein høyre blir sagt. Det er sant at blomen kjem att, men for kvart år blir planta utarma og misser dessutan moglegheiten til å sette frø.

Systermarihand såg eg fyrste gong i Tveitgrend for ca. 15 år sidan. Når ein lenge har sett fram til å møte nokon ein berre har høyrt og lese om, er spaninga stor. Og blomen var endå herlegare og meir mystisk enn eg hadde drøymt om. Ikkje heilt verkeleg, som ein liten lysalv som hadde trengt seg opp frå det underjordiske. Eg tenkte straks å ta ein å teikne, men ei lita bøn låg liksom i lufta: Ver så snill! Vi er så få! Så måtte eg nøye meg med å ta eit foto, då...

Men den raude systera har eg aldri sett.

ILLUSTRASJONENE

Man får virkelig øynene opp for illustrasjoner i mange typer litteratur når man er ute etter tegninger som kan settes inn i *Listera* - noe som følgende liste er godt bevis for!

Side 1, fjellbildet: Asbjørnsen og Moe: *Norske folkeeventyr*, v.2, 1983; musøre: Nordhagen: *Norsk flora, illustrasjonbind 3*, 1970.

Side 3: Bjørn Gedstam: *Öland, kultur och natur*. 1998.

Side 9: Lids 6. utgave.

Side 10: Lennart Lindmark: *Ölands-sommar*, 1982.

Side 11: Roger H. og Jan Erik Tangen: *En bukett Ölands-lokaliteter*.

Side 12: Mossberg: *Nordisk flora*.

Side 13: flekkmure: Ekstam, U. m.fl: *Ängar*, 1988; lundstjerneblom: Lindmark: *Ölands-sommar*.

Side 14 og 19: Mossberg: *Nordisk flora*.

Side 20: Dag Ekholm, m.fl: *Vilda och förvildade träd och buskar i Sverige*, 1991.

Side 21, tamarisk: Allan Swenson: *Plants of the Bible*, 1995; mannaask: Polunin and Huxley: *Flowers of the Mediterranean*, 1972.

Side 22: A.W. Anderson: *Plants of the Bible*. 1956.

Side 24: T. Austin og H. Moen: *Trær og busker i farger*. 1975.

Side 32: Lids 5. utgave.

Siste side (omslag): *Trær: treet i norsk lyrikk. En antologi ved Halldis Moren Vesaas*. 1977.

RØDSMELLE, *Silene armeria*

Av Thor Wiersdalen

Hvert år drar familien vår nedover mot hytta i Kragerøfjorden. Vi reiser med båten og kjører gjennom Langardsund og "Kreppa", og ser i nordvest Langøya der **rødsmelle**, *Silene armeria* har et stort utbredelsesområde.

I sommer kjørte vi nedover, og merket oss en enorm blomstring av rødsmelle. I mange år har vi kjørt samme strekningen, men i år så vi en blomstring helt utenom det vanlige. Vår datter Siv, som nå studerer til landskapsarkitekt i Nederland, sa at forrige år med varme langt utover høsten muligens hadde bidratt til denne fantastiske blomstringen.

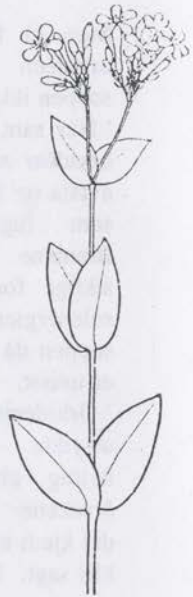
I utstrekning er Langardsund 3 - 4 km i luftlinje. På hjemveien bestemte vi oss for å kjøre innom hver eneste bukt og så nær land som mulig. Jeg ville foreta en telling av bestandene utskilt med ca. 20 - 30 meters avstand, og hver bestand på minst 20 · 20 centimeters utbredelse. Resultatet ble en telling på over 46 lokaliteter! Noen av bestandene hadde en utbredelse på nærmere 5m². Dette mener jeg er noe av det mest oppsiktsvekkende jeg har sett i sommer.

Vårt medlem, Jorunn H. Barrow, sendte meg en artikkel av Leif-Erik Aronsson hentet fra *Calluna* 1998 (Västergötland botaniska förenings tidsskrift) over rosenlimmen (som den heter på svensk) i Seglora og

rødsmellen i Kragerø. I artikkelen nevnes at *Silene armeria* var rapportert under en inventering fra sin gamle vokse-plass ved Tranholt i Seglora, Borås kommune. Her ble den oppdaget i 1919, og fantes her i 1950-åra. Senere er den funnet igjen etter å ha vært vekkt i mange år. Men frøene har ligget der, og den har igjen blomstret. Her vokser den på avsatter og i en utilgjengelig bergvegg som er ca. 20 meter høy. Mange svenske botanikere mener at planten er en forvillet hageplante. Mye tyder på at den ikke er det.

Cees Bronger har tidligere skrevet om rødsmellen i *Blyttia* nr.1, 1992. Han forteller at den vokser i Telemark, spesielt i Kragerø og skjærgården utenfor. Her er forekomsten kjent fra 1829! Også i Norge har botanikere diskutert om den er en forvillet hageplante, men den er vel nå en anerkjent viltvoksende plante i Norge. Cees Bronger har studert eldre norsk hagelitteratur, men han har ikke funnet den beskrevet.

Et spørsmål er da hvorfor den vokser så langt vekkt fra de naturlige voksestedene i Europa? Cees Bronger mener at på grunn av

Rødsmelle

rødsmellens spesielle økologi er det naturlig å anta at den var en tidlig innvandrer til vårt land. Han mener at planten kan ha vært en pionerplante i en tid da vegetasjonsforholdene var åpnere enn i dag. Seinere har rødsmellen blitt kraftig fortrenget eller "skygget ut" på de fleste lokalitetene. Den har faktisk kun klart å overleve på de spesielle lokalitetene ved Kragerø, Barlands-kilen og Langøya. Her er den knyttet til bratte bergskrenter i ulendt terreng, i sprekker og loddrette bergvegger. Dette stemmer helt med mine observasjoner i sommer. De fleste forekomstene er søreksponte (terrenget vender mot sør), mens noen få er østlig eksponerte. Voksestedene er i skrånende terreng - Cees Bronger nevner mellom 30 og 75 grader! Jordbunnen er ustabil, og det ser ut til at planten ikke foretrekker spesielle berggrunns-forhold. En regner med at den er en typisk pionerart, og er konkurransesvak.

Den har en unik evne til å etablere seg der andre planter ikke klarer å slå rot. Rødsmellen foretrekker derfor habitater (levesteder) som bratte og utilgjengelige bergvegger. Her blir den ikke fortrenget av andre arter.

Cees Bronger viser til at planten kan ha store svingninger i antall blomstrende eksemplarer fra år til år. Han sier at årsaken til dette ikke helt er klarlagt, men peker på muligheten av at lange tørkeperioder om våren er gunstige for blomst-

ringen. Han sier at 1987 var et svært godt år, mens i 1988 var det nesten umulig å finne planten igjen. Til vanlig er *Silene armeria* ettårig, men den har svært gode og holdbare frø.

I *Calluna* finnes et utbredelseskart over rødsmelle, tatt fra *Blyttia* 1992. Denne viser at arten har en stor utbredelse sydvest i Tyskland mot Luxemburg og Frankrike og enda en øst i Polen og øst for Litauen. Forekomsten i Langardsund må en vel betrakte som Europas nordligste, og kanskje en av de rikeste, i allefall denne sommeren.

I vår nå så velkjente flora (jeg kaller den Bo Mossberg) er *Silene armeria* foreslått fredet. Det burde den såvisst ha vært for lenge siden, men i vårt byråkratiske land går ting så altfor tregt, avstanden mellom tanke og handling er formidabelt lang.

De som er interesserte i å lese om rødsmellens utseende o.l. bør ta for seg floraene til Lid og Mossberg.

Dette var litt om en av mine store sommeropplevelser botanisk sett. Den var likeså stor som våre turer til både Öland og Gotland i sommer. Forøvrig kommer jeg forhåpentligvis tilbake til de to sistnevnte senere.

Kilder

- Aaronsson, Leif-Eric. 1998. *Calluna*.
 Bronger, Cees. 1992. «Rødsmelle, *Silene armeria* L. i Norge» *Blyttia*, v.50, s.1.
 Egne observasjoner og notater

INNHOOLD

	<u>side</u>
Fjellblokka kallar dei meg òg, dikt av Olav H. Hauge	1
Fra Redaksjonen	2
Vegetasjonssamfunn, av Thor Wiersdalen	3
Enghaukeskjegg, <i>Crepis praemorsa</i> , av Jan Erik Eriksen	6
Om ville planter i haven - problemer og gleder, av Elin Conradi	9
Jeg fant - jeg fant!, av Øivind Skauli	14
Porsen, doften och minnena, av Jan Pernbert	15
Ornäsbjørka, av Gudtorm Dahl	20
Planter i Bibelen, av Arne Abrahamsen	21
Noen tanker om vårt eldste tre, av Thor Wiersdalen	23
Godbiter fra Telemarksfloraen: Timiansnyltetråd, <i>Cuscuta epithimum</i> , av Roger Halvorsen	25
Systemarihand, <i>Dactylorhiza sambucina</i> , av Sigrid Nordskog	29
Illustrasjonene	31
Rødsmelle, <i>Silene armeria</i> , av Thor Wiersdalen	32

